

(TAULU 2A)

MAISEMA MUUTTUU - SAARIVAIHE

Kainuun kallioperä on iältään Euroopan vanhinta; jopa 3 miljardia vuotta vanhaa. Muotoutuvan Fennoskandian kalliokilpi on sijainnut väliin myös päiväntasaajan eteläpuolella. Sen kamaralla ovat aikoinaan eläneet dinosaurukset. Viimeisten satojen tuhansien vuosien aikana alue on ollut useaan otteeseen mammuttiaroa, jossa ovat laiduntaneet niin mammutit, peurat kuin villasarvikuonot.

Kymmeniä tuhansia vuosia nykyisen Törmänmäen alue oli useita kilometrejä paksun Veiksel -jääkauden jäätikön alla. Maisema oli kuin Grönlannista. Hitaasti mutta varmasti etenevät jäävirrat, avutuvat railot ja rökkiöt lienevät tehneet alueesta niin ihmisille kuin maaeläimille mahdolloman kulkea.

Mutta ilmasto muuttui, ja Skandinaviankin viimeinen jääkausi päättyi täällä noin 11 000 vuotta sitten. Jäätikön alaiset joet kerrostivat alueelle laajoja hiekkakenttiä ja luode-kaakko suuntaisia harjujaksoja. Kankailla voi tavata suuria siirtolohkareita. Infotaulun n:o 3 vieressä on kiviraunion päällä jäätikön uurtaman silokallion lohkar.

Törmänmäen alue paljastui noin 8600 eKr jäätikön sulamisveden (Sotkamon – Pielisen jäärven) ympäröivänä kallioisena luotona. Samoihin aikoihin paljastuivat ympäristössä Varsavaaran, Korpivaaran, Karjalanvaaran, Julkuvaaran, Rappananmäen ja Kivesvaarojen laetkin.

Vetäytyvä jäätikkö antoi tilaa Itämeren ”Yoldiameri” -vaiheelle, joka oli pian vaihtumassa makeavetiseksi ”Ancylysjärveksi”. Kuivalla maalla maisema oli heinikkoista tundraa, joka kelpasi myös tunturipeuran biotoopiksi. Lämpötila nousi nopeasti ja maisema muuttui edelleen. Joitakin vuosikymmeniä myöhemmin Törmänmäki oli jo saari, johon merenrantakasvillisuus pensaikkoineen ja valoisine koivikkoineen oli juurtumassa.

Ensimmäiset ihmiset lienee leiriytyneet Törmänmäelle kalastaessaan meren rantamilla - tai hylkeiden ja peurojen pyyntiretkillä. Paikalta löytyvistä liuske-, kvartsi- ja kvartsiittikivistä rikottiin kappaleita esinematerialeiksi. Saaren ympärillä veden syvyys oli vielä kymmeniä metrejä. Mutta jo yhden ihmiselämän aikana uutta kuivaa maata paljastui ympäristössä kilometreittäin maan nousun ja veden väistymisen seurauksena. Lännen puolella näkyi vielä monen sukupolven ajan hitaasti vetäytyvä 100-200 metriä korkea valkoinen jäärintama. Hiekkaharjanteiden sisään jääneet jääkimpaleet sulivat ja alueelle syntyi leimallisia *suppakuoppia*, jotka pian täyttyivät pohjavedellä muodostaen kirkasvetisiä syviä lampia.

(TAULU 2B)

MAISEMA MUUTTUU – RANTAVAIHEESTA SISÄMAAKSI

Muutamia satoja vuosia myöhemmin Törmänmäki kuului vuoristoiseen niemiselänteeseen, joka pisti Ancylysjärveen koillisesta. Boreaalisen ilmastovaiheen mukana alueelle saapuivat pian mäntymetsätkin. Pohjanmaan

rantalakeudella hitaasti vetäytyvä ”muinaismeri” näkyi Törmänmäelle länsipuolella vielä satojen vuosien ajan.

Radiohiiliajoitusten mukaan näihin aikoihin Hyrynsalmen Nuoliharjussa pyydettiin peuroja jo pyyntikuopilla ja Suomussalmen Kirkkosaaressa oli vähintäänkin pyyntitukikohta. Nykyisen Kiehimäjoen paikalla oli vielä pitkään Ancylysjärven vuono, jonka rannalla on sijainneet Kaarteen ja Kitusenmutkan asuinpaikat. Myös Arolan löytöpaikka Heiluajärven rannalla tulkittu mesoliittiseksi asuinpaikaksi.

Törmänmäen - Saarisen alueella on tuulieroosion aiheuttamaa dyyniytymistä – kuten Porin Yterissä nykyisin. Dyyniytyminen lienee tapahtunut Ancylysvaiheen loppuun noin 7000 eKr. mennessä. Sen jälkeen kasvillisuus on sitonut hiekan ja metsä antanut suojaa tuulilta alueella.

Noin 9000 vuotta sitten kesät alkoivat olla jopa lämpimämpiä kuin nykyisin. Oli alkamassa atlanttinen ilmastovaihe, ”kivikauden pitkä kesä”. Törmänmäestä noin 10 km pohjoiseen Puolangan Vasikkasuosta otettujen siitepölynäytteiden mukaan alueella on kasvanut jo 6000-5000 vuotta sitten myös jaloja lehtipuita kuten jalavaa, pähkinäpensasta ja tammea. Vaikka näiden osuus on vain noin 3 % koko puupölystä, niin rehevillä kasvupaikoilla kuten vedenkoskemattomalla Törmänmäen laella syksyisen jalopuulehdon väriloisto on voinut olla upea!

Pohjanlahden rannikolla oli kivikaudella jo kylämaista asutusta ja kauppapaikkoja, todennäköisesti myös Oulujärven ympäristössä kuten Vaalan Nimisjärvellä. Mutta vuodenaikojen mukaan kierrettiin myös pyyntiasuinpaikoilla hirvieläinten vuodenaikaisvaellusten ja vaelluskalojen nousun mukaan.

Ilmaston viiletessä kuusi saapuu Puolangan alueelle 5000-4000 vuotta sitten ja alkaa vallata juuri rehevempiä maa-aloja lehtipuilta – myös jalopuulehdoista. Kesämaisema alkoi taas tummua. Myös valkoinen talvimaisema lumipeitteineen pitenee. Väestön määrä vähenee Kainuussakin. Vasikkasuon siitepölynäytteiden mukaan myös kaskiviljelyä on vähintäänkin kokeiltu – ehkä karjanhoitoakin. Kivikautisen väestön etnisyys ja kieli ovat tuntemattomia.

Idästä saapuu 3000-2000 vuotta sitten suomalaisugrilaista saamelaisväestöä, joka oli tottunut näihin viileämmän ja kosteamman ilmaston tuottamiin karuihin olosuhteisiin. Heidän elinkeinoinaan olivat metsästys, kalastus ja keräily. Kesyttettyjä peuroja eli poroja käytettiin vain kanto- ja houkutuseläiminä metsästyksessä.

Siida- eli talvikyläjärjestelmä syntyy ennen muuta metsäpeurojen ja majavien metsästyksen pohjalle ja se levittäytyy Karjalasta Suomen alueelle ja Skandinaviaan. Jälkiä metsäsaamelaisista alkuperäisasukkaista on edelleen Kainuun paikannimissä ja perinteessä; tarinoita lappalaisista, Lapin- alkuisia paikannimiä kuten *Lapinniemi* Osmankajärvellä, mahdollisia muinaisjäänteitä kuten ”lapinhaudat” ja ”lapinpadot”, sekä saamenkieleen pohjautuvia paikannimiä kuten *Aska*, *Jaurakka*, *Jormua*, *Nuas*, *Puolanka*, *Piltunki*, *Uva*, *Vaala*, *Vuohenki*. Myös Voipuanjärvellä kerrotaan asuneen lappalaisia.

Vuonna 2020 löytyi Valkeaisen ja Lehmilammen välisiltä kankailta merkittävä määrä (n.50 kpl) kuoppajäänteitä; suuria asumuspainanteen ja pienempiä pyyntikuopan tyyppisiä. Alustava ajoitus viittaisi ns. saamelaiseen rautakauteen. Myös Silmäsuon pyyntikuopat ja Lassinlammen paalujäänteet voivat olla heidän jälkiään.

Sanalla "*Kainuu*" on alunperin tarkoitettu Pohjanlahden ympäristön alavaa rautakaudella asuttua aluetta. Kajaanin ja Oulujärven ympäristön nimeksi se vakiintui vasta 1800-luvulla.